

Асэнсаванне ментальнасці беларусаў-літвінаў у аповесці В. Гамуліцкага “Na rozłogach białoruskich”

Гладкова Г.А.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, Віцебск

У артыкуле разглядаецца пытанне ментальнасці насельнікаў Літвы на пачатку XX стагоддзя, адлюстраванае ў апавесці польскага пісьменніка-пазітывіста Віктара Гамуліцкага “Na rozłogach białoruskich”. Падарожжа героя-назіральніка (этнічнага паляка) па беларускім краі прыводзіць яго да высноў пра аўтэнтычнасць беларускай культуры, самабытнасць светаразумеання мясцовага насельніцтва. З пазіцыі варшаўскага пазітывізму пісьменнік аналізуе спектр сацыяльных праблем рэчаіснасці, спыняецца на недахопах жыцця мясцовай шляхты і духавенства, з прыхільнасцю ставіцца да сялянства, звяртае ўвагу на становішча яўрэйскага насельніцтва краю.

Мэта працы – выявіць асаблівасці асэнсавання праблемы ментальнасці насельнікаў Літвы пачатку XX стагоддзя ў апавесці В. Гамуліцкага “Na rozłogach białoruskich”.

Матэрыял і метады. *Матэрыялам для літаратуразнаўчага аналізу стала апавесць В. Гамуліцкага “Na rozłogach białoruskich”. Базавымі для літаратуразнаўчага аналізу абраны прыёмы канкрэтна-гістарычнага, феноменалагічнага і дэскрэптыўнага метадаў.*

Вынікі і іх абмеркаванне. *У апавесці выкарыстаны традыцыйны для мастацкай літаратуры прыём падарожжа героя па невядомым краі. У дадзеным выпадку этнічны паляк пан Мірскі наведваў Літву (заходнюю частку сучаснай Беларусі) напярэдадні вяселля з мэтай аднавіць стасункі са сваякамі па мацярынскай лініі. У выніку падарожжа герой пабачыў розныя сацыяльныя групы жыхароў Літвы: шляхту, духавенства, сялянства. Асаблівая ўвага ў творы нададзена этнічным групам мясцовага насельніцтва, у прыватнасці, беларусам і яўрэям. Каштоўнасцю апавесці сталі эпізоды, насычаныя літвінскімі (беларускімі) фальклорнымі матывамі, а таксама ўдумлівае разважанне пісьменніка над праблемай этнічнай самаідэнтыфікацыі насельнікаў Літвы на пачатку XX стагоддзя.*

Заклучэнне. *Мастацкай і этнаграфічнай каштоўнасцю твора бачыцца пісьменніцкая ўвага да розных сфер жыцця беларусаў: іх побыту, самабытнай духоўнай культуры, сацыяльных праблем, а таксама спроба выявіць асаблівасці нацыянальнай самаідэнтыфікацыі насельнікаў Літвы і Белай Русі пачатку XX стагоддзя.*

Ключавыя словы: *мастацкае народнаўстава, варшаўскі пазітывізм, нацыя, літвін, беларус, паляк, этнічны стэрэатып, ментальнасць, Літва, Белая Русь.*

(Ученые записки. – 2021. – Том 33. – С. 184–189)

Understanding the Mentality of Belarusians-Litvins in V. Gamulitrky's Story “Na Rozłogach Białoruskich”

Gladkova A.A.

Education Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

The article deals with the issue of the mentality of the inhabitants of Lithuania in the early twentieth century, which is reflected in the story of the Polish positivist writer Viktor Gamulitsky “Na rozłogach białoruskich”. The journey of the hero-observer (an ethnic Pole) through the Belarusian region leads him to conclusions about the authenticity of the Belarusian culture, the identity of the worldview of the local population. From the standpoint of Warsaw positivism, the writer analyzes the range of social problems of reality, dwells on the shortcomings of the life of the local nobility and clergy, with a predilection for the peasantry, draws attention to the situation of the Jewish population of the region.

The aim is to identify the features of understanding the problem of the mentality of the inhabitants of Lithuania at the beginning of the twentieth century in the story of V. Gamulitsky “Na rozłogach białoruskich”.

Адрас для карэспандэнцыі: **e-mail: anngryn@mail.ru** – Г.А. Гладкова

Material and methods. The literary analysis is based on the material of the story of V. Gamulitsky "Na rozlogach białoruskich". As basic, concrete historical, phenomenological and descriptive methods were used.

Findings and their discussion. The novel uses the traditional for fiction method of the hero's journey through an unknown land. In this case, the ethnic Pole Pan Mirsky visited Lithuania (the western part of modern Belarus) on the eve of the wedding in order to restore relations with the relatives on the maternal side. As a result of the journey, the hero saw various social groups of Lithuanian residents: the gentry, the clergy, and the peasantry. Special attention is paid to the ethnic groups of the local population, in particular, Belarusians and Jews. The value of the story was the episodes rich in Lithuanian (Belarusian) folklore motifs, as well as the thoughtful reasoning of the writer on the problem of ethnic self-identification of the inhabitants of Lithuania in the early twentieth century.

Conclusion. The artistic and ethnographic value of the work is seen as the writer's attention to various spheres of life of Belarusians: their everyday life, original spiritual culture, social problems, as well as an attempt to identify the peculiarities of national self-identification of the inhabitants of Lithuania and White Russia of the early twentieth century.

Key words: artistic folk studies, Warsaw positivism, nation, Lithuanian, Belarusian, Polish, ethnic stereotype, mentality, Lithuania, White Russia.

(Scientific notes. – 2021. – Vol. 33. – P. 184–189)

Мастацкае народазнаўства ўяўляе сабой адлюстраванне ў літаратурным творы асаблівасцей характару, духоўнай культуры, светаўспрымання, спецыфікі сацыяльных стасункаў, адметнасцей быту пэўнага народа. На аснове адзінкавых апісанняў фарміруецца комплексны погляд на нацыю, не пазбаўлены суб'ектыўнасці і, у некаторай ступені, этнічных стэрэатыпаў аўтара. Як адзначае В.Ю. Бароўка, «*адрэфлексаваная майстрамі мастацкага слова этнічнасць у літаратурным творы прадстае як каштоўнасць эстэтычная, этычная, навуковая. Яна ўяўляе сабой самадастатковы матэрыял для рознабаковых тэарэтычных даследаванняў, у тым ліку літаратуразнаўчых*» [1, с. 90].

Польскі пісьменнік XIX стагоддзя В. Гамуліцкі (1848–1919), вядомы як паэт, белетрыст, літаратурны крытык, прыхільнік варшаўскага пазітывізму, з'яўляецца аўтарам аповесці «*Na rozlogach białoruskich*» (1912), прысвечанай апісання беларускага краю і яго жыхароў. У цэнтры твора – асоба этнічнага паляка Мірскага, які з нагоды хуткага вяселля вырашыў аднавіць стасункі з роднымі па мацярынскай лініі, што жывуць на Літве. За аснову сюжэтна-кампазіцыйнай будовы твора аўтар абраў прыём вандроўкі героя, што дазваляе панарамна адлюстраваць як прастору, так жыццё розных сацыяльных груп насельніцтва рэгіёна. Творчасць В. Гамуліцкага разгледжана польскім літаратуразнаўствам, аднак аповесць «*Na rozlogach białoruskich*» не атрымала належнага навуковага асэнсавання ні ў польскай, ні ў айчынай філалагічнай навуцы, даследаванне будзе спрыяць паглыбленню ведаў аб адметнасці мастацкай рэпрэзентацыі беларускай самабытнасці, што абумоўлівае актуальнасць тэмы і прадвызначае мэту працы: выявіць спецыфіку мастацкага адлюстравання ментальнасці мясцовага насельніцтва Літвы пачатку XX стагоддзя ў аповесці В. Гамуліцкага «*Na rozlogach białoruskich*». Заўважым, што назва *Літва* ў артыкуле ўжываецца са значэннем 'заходняя частка Беларусі', што дазваляе ўдакладніць семантычную шматварыянтнасць тэрміна.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для літаратуразнаўчага аналізу стала аповесць В. Гамуліцкага «*Na rozlogach białoruskich*». Базавымі для літаратура-

знаўчага аналізу абраны прыёмы канкрэтна-гістарычнага, феноменалагічнага і дэскрэптыўнага метадаў. Метадалогія даследавання абумоўлена прынцыпам гістарызму і грунтуецца на распрацоўках айчыннага і замежнага літаратуразнаўства, гісторыі, культуралогіі.

Вынікі і іх абмеркаванне. Назіранні галоўнага героя аповесці «*Na rozlogach białoruskich*» складаюць змест кнігі, пры гэтым адчуваецца, што ўбачанае – цалкам новае, незвычайнае для варшавяніна, эстэтычна выхаванага на ўзорах заходнеўрапейскай культуры: «*Litwa, którą oglądał po raz pierwszy, dawała mi wrażenia zupełnie nowe, swoiste, do żadnych innych nie podobne*» («*Літва, якую бачыў упершыню, дала яму новыя своеасаблівыя ўражання, не падобныя ні на якія іншыя*» – пераклад наш. – Г.Г.) [2, с. 5]. Характар назіральніка падкрэслівае партрэтная дэталі – пенснэ – праз якое Мірскі разглядае невядомы яму свет. Часта герой будзе знаходзіцца ў стане ўспрымання рэчаіснасці як ажыццяўлення сну: «*To wszystko było dlań nowe, przeczuwane tylko, z książek i obrazów wysnute. Patrzył na rzeczywistość jak na sen wcielony*» («*Гэта ўсё было для яго новае, толькі прадчуванае, пачэрпнутае з кніг і карцін. Глядзеў на рэчаіснасць як на ўвасоблены сон*») [2, с. 5].

Адносна тэмпаральных асаблівасцей твора адзначым адсутнасць датавання падзей, аднак па ўскосных дадзеных можна ўстанавіць, што пан Мірскі наведаў Літву на пачатку XX стагоддзя. На карысць гэтай версіі служаць два ўскосныя паведамленні: адно – аб тым, што з моманту апошняга паўстання прайшло 40 гадоў (верагодна, маецца на ўвазе паўстанне 1863 года), другое паведамленне пра тое, што з моманту смерці польскага мастака Юзафа Шэрментоўскага (Szermentowski, 1833–1876) прайшло 30 гадоў. Месяца дзеяння акрэслена прыблізна, згодна з тапанімічнымі назвамі з літаратурнай крыніцы, гэта землі паўднёва-заходняй часткі сучаснай Беларусі (згадваюцца Піншчына, вёскі Лапеніца – сучасн. Ваўкавыскі раён Гродзенскай вобл., Лыскава – сучасн. Пружанскі раён Брэсцкай вобл.).

Заўважым, што палітонімы *Літва* і *Белая Русь* патрабуюць канкрэтызацыі з улікам гістарычнага кантэксту: Літвой называлі пераважна Віленскую,

Ковенскую, Гродзенскую, а часам і Мінскую губерні, назва “Белая Русь” была замацаваная за Віцебскай, Магілёўскай, Смаленскай, часткова Мінскай губернямі. Аднак этнонім “літвін” выкарыстоўваўся як саманазва насельніцтва Гродзенскага, Ваўкавыскага, Слонімскага, часткова Слуцкага паветаў, “беларусамі” зваліся жыхары Магілёўскай, Віцебскай, Смаленскай губерняў Расійскай імперыі [3, с. 5]. Аднак у мастацкім творы В. Гамуліцкага такога выразнага падзелу няма: галоўны герой, вандруючы па тагачасных літвінскіх землях, часта выкарыстоўвае тапонім “Biała Ruś” адносна мясцовага рэгіёна [2, с. 11, 47, 52].

Аўтар неаднаразова спыняецца на апісанні адметных прыродных асаблівасцей Літвы, сярод якіх называюцца разліў рэк на Піншчыне, які на некалькі месяцаў перапыняе стасункі з суседнімі вёскамі, бяскрайняя дрыгва, манатоннасць пейзажа, над якім пануе “сціскаючая сэрца” ціска. Сонныя разлогі Літвы навяваюць на героя нуду і смутак. Разам з гэтым, Літва запамілася польскаму вандроўніку як край спакою і неабсяжных даляглядаў, тут час запавольваецца, бо не ў звычайных мясцовых людзей спяшацца, як тое характэрна для жыхароў вялікіх гарадоў Еўропы.

Экспазіцыя аповесці ўяўляе сабой апісанне сядзібы цёткі пана Мірскага, у якім дамінуюць дэталі побытавага характару: скуры дзікіх жывёл на падлозе, на сценах – паляўнічыя трафеі (алені, лосі, нават зубр), на стале – альбом з патрыятычнымі малюнкамі і вершамі, выявамі Арла і Пагоні. Пахі сена і мелісы, ружы і язміну напаўняюць дом з мэбляй часоў Другой імперыі, панавання Луі (Напалеона III) і Мексіканскай экспедыцыі. Абстаноўка спалучае дэталі мясцовага (літвінскага), польскага, заходнееўрапейскага (пераважна французскага) стылю, што характарызуе эстэтычны густ гаспадыні. Агульнае ўражанне Мірскага ад першай сустрэчы з літвінскім краем – гэта адчуванне іншай, запаволенай, няспешнай атмасферы жыцця ў блізкай злучанасці з прыродай.

Выхаванаму на лепшых узорах рамантычнай паззіі герою вясковая дзяўчына з васількамі і макамі ў валасах падаецца русалкай ці свіцязянкай, аднак пані Тур-Тужанка хутка вяртае кузена да рэчаіснасці: “*Biała Ruś jest naogół pusta, jałowa i monotonna. Ale na tej pustyni trafiają się cudnie piękne oazy*” (“*Белая Русь наогул пустая, бясплодная і манатонная. Але ў гэтай пустыні трапляюцца цудоўныя прыгожыя азісы*”) [2, с. 12]. Гаспадыню не цікавіць сучаснасць, для яе ўсё скончылася, калі на Літве і Белай Русі забаранілі ставіць “*krzyże o dwóch ramionach*” (“крыжы з адным перакрываваннем”) [2, с. 12]. Відавочна, маецца на ўвазе каталіцкі крыж, які, у адрозненне ад праваслаўнага, мае менавіта такі выгляд.

Неаднаразова ў творы падкрэсліваецца традыцыйнасць ежы літвінаў. Так, у розных сядзібах героя, як правіла, частуюць сквашаным малаком, вяндрлінай, садавінай і гароднінай, хлебам хатняга гатунку.

Ад беларускага селяніна, які вязе пана Мірскага да чарговага сваяка, герой даведваецца пра значную мяс-

цовую праблему – п’янства: “*U nas usie piją. A pany lepiej niż usie – na umor*” (“У нас п’юць усе. А паны больш за ўсіх – да страты прытомнасці”) [2, с. 19]. Гэта датычыць і ўладальніка наведанай сядзібы, які зачыняецца двойчы на тыдзень і п’е замест таго, каб займацца гаспадаркай. Мірскі задае слушнае пытанне селяніну, чаму у такім выпадку ўладальнікі не здаюць землі ў арэнду, аднак яно застаецца без адказу.

На Піншчыне варшавянін наведваў экс-капітана расійскага войска Мікіту Бацвінка. Шчымлівае ўражанне пакідае апісанне не толькі дома, але і яго жыхароў: глухой і хворай гаспадыні і яе мужа, героя Севастопаля, які пад старасць стаў амаль бездапаможным. Маўленне былога салдата мікалаеўскай арміі насычана русізмамі і ўкраінізмамі (*biedniażka, blahorodny; sosid, żinka* і інш.), што тлумачыцца этнічным паходжаннем героя (нарадзіўся на Украіне) і абставінамі доўгачасовай службы ў расійскай арміі. Прыкмет мясцовага менталітэту ў героя не заўважаецца: ён пасяліўся тут некалькі гадоў таму, бо “*blisko do Ukrainy*” (“блізка да Украіны”), амаль не звязаны з рэчаіснасцю, жыве чаканнем сяброў з радзімы і ўспамінамі, выраз яго твару быў характэрны “*wszystkim owej epoki rycerzom: drewniano, apatyczny i jakby nieustannie komendy nasłuchujący*” (“усім героям той эпохі: драўляны, апатычны і як бы пастаянна гатовы пачуць каманду”) [2, с. 29].

Наступны візіт пана Мірскага адбыўся ў дом сваякоў Жубраў. Тут госць сустрэў гаспадара суседняга маёнтка пана Пятра, гутарка з якім закранула актуальныя для вясковых жыхароў пытанні земляробства. Паны Пятра (меліярацыя, набыццё тэхнікі, пабудова вінакурні, тартака, фабрыкі запалак) падаюцца Мірскаму фантазіяй, бо фінансаванне такіх праектаў патрабуе сродкаў. Аўтар зазначае пра Мірскага, што ён “*choć nie rolnik, wiedział jednak o smutnym stanie majątków na Litwie i Białej Rusi*” (“хоць і не земляроб, аднак ведаў пра сумны стан маёнткаў на Літве і Белай Русі”) [2, с. 44]. З пана Пятра смяюцца суседзі, лічаць яго вар’ятам з-за таго, што малады шляхціч клапоціцца пра сваю гаспадарку, будзе сялянам “швейцарскія дамы”, стараецца вывесці мясцовы лад жыцця на новы ўзровень. Дзеля гэтага ён прадае яўрэю лес і атрымлівае сродкі на рэалізацыю сваіх ідэй.

На старонках аповесці сустракаюцца дастаткова каларытныя персанажы, адным з якіх з’яўляецца чарговы госць Жубраў – святар – вялікі аматар палявання, чалавек хітры і сквапны. У доме сваякоў няма ніводнай кнігі ці газеты, гэты факт абуряе Мірскага, які параўноўвае такіх людзей з варварамі, на што каплан заўважае, што свецкая кніга – глупства і без чытання чалавек адчувае сябе спакойна.

У яўрэйскай карчме з прэтэнцыёзнай назвай “Татэль Санкт-Пецярбургска-Варшаўскі” Мірскі піша нарочнай ліст, поўны ўзнёслых выразаў і рамантычнага бачання рэчаіснасці. Адрасант адзначае незямны спакой беларускага краю, апісвае маляўнічую прыроду, лугі і палі “*jakby żywcem z kart “Pana Tadeusza*” (“быц-

цам жыўцом са старонак «Пана Тадэвуша»), рачулки з чыстымі водамі, гаі, поўныя птушак, уккрытыя між ялін хаты з лістоўніцы, мястэчкі і засценкі, сярод якіх першы – Міцкевічаў Наваградак. Мясцовыя людзі падаліся варшавяніну сардэчнымі і набожнымі, не падобнымі да тых, хто жыве ў вялікіх гарадах Еўропы.

Наступнае падарожжа польскі вандроўнік ажыццявіў у маёнтка пана Свірскага, дзе за абедам сабралася местачковая шляхта. Героя ўразіла багацце страў і празмернае іх ужыванне. Як паведаміў адзін з прысутных, пяцьдзясят адсоткаў тутэйшага насельніцтва памірае ад нястраўнасці: “*Tu, panie, brzuchy tylko pracują, a mózgi śpią. Tu, panie, w jednym powieście alkoholików więcej niż we wszystkich guberniach Królestwa*” (“*Тут, пане, жываты толькі працуюць, а мазгі спяць. Тут у адным павеце алкаголікаў больш, чым ва ўсіх губернях Каралеўства*”) [2, s. 63]. Сын пана Свірскага чытае толькі рускіх пісьменнікаў-класіцыстаў, марыць стаць інжынерам, каб мець добры заробак і пераехаць у Расійскую імперыю. Ён увасабляе частку моладзі, што забываецца на свае карані, не ведае роднай гісторыі, літаратуры і захапляецца імперскімі амбіцыямі расійскай дзяржавы, звязваючы з ёй сваю будучыню.

Апошнімі, да каго завітаў пан Мірскі, сталі Гурвічы – маладая сям’я, якая пераехала з Францыі, бо ўмовай продка французскай лініі дынастыі было веданне нашчадкамі роднай мовы. Таму малады паніч адпусціў вусы, апрануўся ў саматканае адзенне і пераняў мясцовыя звычаі. Аднак атмасфера ў доме захоўваецца замежная: гучыць французская мова, на паліцах – часопісы з Парыжа, тут больш ведаюць пра Заля і Метэрлінка, чым пра Крашэўскага, Ажэшку, Рэйманта. Гурвічаў больш цікавіць палітыка Францыі ў Афрыцы, чым прадстаўніцтва мясцовага краю ў Думе Санкт-Пецярбурга. Маці гаспадара не прыняла радзіму сваіх продкаў, для *madame*, якая пакінула *belle France* і пераехала ў *barbare Lithuanie* (“*варварскую Літву*”), тут усё непрыгожае: і людзі, і краявід, і архітэктура. Незразумелым ёй здаецца нават тое, што насельніцтва сілкуецца мясам (“*jak wilki*” (“*як ваўкі*”)), а не салатай, якую тут аддаюць хатнім птушкам.

Рэнегатам з’яўляецца яшчэ адзін герой твора – пан Рэцкі, які нават змяніў дзедава прозвішча Грэчка на больш мілагучнае і “шляхетнае”. Мірскаму Рэцкі падаецца “бактэрыяй, на апошнія грошы выхаванай гувернёрамі і прышчэпленай на беларускі грунт”, чалавекам няшчырым і духоўна пустым.

У выніку наведвання некалькіх сваяцкіх сядзіб Мірскі адчувае расчараванне, бо, “*jadąc na Białą Ruś, czyli, jak się zwykło w Królestwie mówi: na Litwę*” [2, s. 85–86] (“калі ехаў на Беларусь, ці, як кажуць у Каралеўстве, на Літву”), то спадзяваўся сустрэць вобраз, пачэрпнуты з кніг, шукаў яго, але не знаходзіў. Рэчаіснасць, якую пабачыў герой, была далёкай ад свету А. Міцкевіча, Т. Зана, Я. Чачота, І. Ходзькі, П. Янкоўскага, І. Крашэўскага, У. Сыракомлі, Э. Ажэшкі. Этнічны стэрэатып, сфарміраваны на аснове літаратурных твораў, не знайшоў падмацавання рэальнас-

цю, і гэта падштурхнула героя яшчэ на адну паездку – у Лапеніцы (*Lopienicy*), дзе калісьці жыла яго прабабка, падобная на музу Вальтэра маркізу дэ Шатле.

Спадарожнікам пана Мірскага стаў ужо знаёмы аматар даўніны, “жывая хроніка Літвы і Белай Русі” пан Шытакрыта, які накіроўваўся на раскопкі паганскіх могілак. Падчас паездкі польскі вандроўнік шмат даведаўся пра флору, фаўну, археалогію беларускага краю, дзе паўсюдна сустракаюцца перажыткі не толькі сярэднявечча, але і паганскіх часоў. Беларусы надаюць вялікую ўвагу культу продкаў і спраўляюць Дзяды, тут доўга было захаванае *jus primae noctis* (*права першай ночы*). Аматар нацыянальнай культуры паведамляе і пра тое, што амаль кожны мясцовы селянін мае ў лесе дрэва, да якога ходзіць скардзіцца, раіцца і маліцца. Беларусы вераць, што дрэвы дапамагаюць ад зубной хваробы, прыносяць дапамогу ў гаспадарчых справах, спрыяюць шчасліваму шлюбу. Разам з гэтым беларусы – народ набожны і шчыры, аднак яшчэ і малагаваркі, асцярожны, нават баязлівы. Традыцыйнае прывітанне “*niech będzie pochwalony Jezus Chrystus*” (“хвала Езусу”) тутэйшы жыхар рэдка прамовіць першым, бо не ведае, які чалавек ідзе насустрач. Часта беларус успрымае сказанае не на сваю карысць. Напрыклад, рускамоўнае прывітанне “здравствуй” мясцоваму селяніну не да спадабы, бо на слых нагадвае пра ліхаманку (трасцу), таму, пачуўшы такое прывітанне, мінак стараецца сплюнуць, адводзячы сурокі.

Адносна мясцовых жыхароў пан Шытакрыта заўважае, што людзі тут, як правіла, скупыя, на грамадскія патрэбы не ахвяруюць. Гэта робіць толькі невялікая частка шляхты, чые прозвішчы сустракаюцца “на старонках гісторыі і літаратуры”, у хроніках і гербоўніках. Менавіта на такіх людзях трымаецца гонар правінцыі.

У Лапеніцы Мірскі пабачыў, што былая веліч спадчыннага палаца змянілася запусценнем, землі арандуе мясцовы яўрэй, і толькі цівун працягвае берагчы былы “польскі дух” маёнтка. Сэнсавае значэнне эпізода – паказаць, што апошняя сувязь героя з родавымі каранямі перарываецца, застаюцца толькі ўяўленні пра мінулае і шчымлівае адчуванне тугі.

Каштоўнасцю аповесці В. Гамуліцкага бачыцца мастацкі матэрыял, які мае дачыненне да беларускай этнаграфіі. Культура беларусаў выдатна прадстаўлена ў эпізодзе, калі герой пачуў спеў жней, спачатку прыняўшы яго за пахавальны, потым – за ўрачысты касцёльны гімн, які спяваюць людзі Богу, забыўшыся на ўсё зямное: “*W tym śpiewie [...] przemawia dusza Białej Rusi. Właściwie: dusza ludu białoruskiego [...]. Taki smutek bezmierny, zrozumiały “nad rzekami Babilonu”, mógł-by się rodzić jedynie z żalu po utraconej wielkości. Ale białorus dołą wczorajszą nie zajmuje się, w swych pieśniach nigdy o niej nie wspomina. Więc chyba już z rąk Stwórcy jego dusza wyszła smutna*” (“У гэтым сневе [...] гаворыць душа Белай Русі. Дакладней, душа беларускага народа [...]. Такі бязмежны смутак, зразу-

мелы «над рэкамі Вавілона», мог нарадзіцца толькі з жалю на страчанай велічы. Але беларус не азіраецца на мінулае, у сваіх песнях ніколі яго не ўзгадвае. Значыць, ужо з рук Творцы яго душа выйшла сумнай») [2, s. 47]. Мірскі прыходзіць да высновы, што меланхолія душы беларуса прыроджаная, натуральная, неад’емная яе частка: “[...] *bialorusin zawsze ma poczucie do samotności i zadumy*” (“беларус заўсёды мае схільнасць да адзіноты і роздуму”) [2, s. 138].

Другая сустрэча з сялянамі адбылася перад развітаннем героя з беларускім краем. Вясковая грамада вярталася з поля, твары людзей былі паважнымі, дзяўчаты з белымі хусткамі, у белых саматканых, аздобленых чорнай тасьмай кафтанах, мужчыны – з косамі на плячах, жанчыны – з граблямі. Зноў над разлогамі гучыць песня, якую польскі паніч слухае ў глыбокай засяроджанасці духу. Як адзначае аўтар, герою ў гэты час здавалася, што гэта пяюць не напрацаваныя за дзень сяляне, а яловыя бары, жыгнёвыя палі, старыя могілкі, лясныя нетры і дрыгва, словам, уся літвінска-беларуская зямля. Для Мірскага так і засталася загадкай, як стасуецца песня, што вынікае з незвычайных глыбінь духа, і ціхі, просты, нават наіўны характар беларуса. Выснова героя наступная: “[...] *ten lud – myślał – w głębi swej istoty jest zgoła inny, niż go sobie powierzchowni badacze wyobrażają*” (“[...] гэты народ у глыбіні сваёй сутнасці зусім іншы, чым яго ўяўляюць сабе павярхоўныя даследчыкі”) [2, s. 141]. Адзначым, што моўнай асаблівасцю аповесці з’яўляецца дакладная перадача аўтэнтчнай беларускай гаворкі, што праўляецца на арфаграфічным і арфаэпічным узроўнях: *usie, jon, mogilki, świronek, halsztuk* і інш.

Уражвае варшавяніна і той факт, што ў бліжэйшай вёсцы кожныя два-тры гады паміраюць усе маленькія дзеці ад шкарлятыны. Прычынай пастаянных эпідемій і катастрофічных лічбаў дзіцячай смяротнасці з’яўляецца забалочаная вада. Пана Мірскага абурала жыццёва філасофскае стаўленне сялян да праблемы: “*Ta i cóż, że dzieci poumierali? Będą inne!*” (“Што з таго, што дзеці паўміралі? Будуць іншыя!”) [2, s. 146]. Пан Шытакрыта выказвае слушную думку пра тое, што трэба не разважаць, а дзейнічаць, але мясцовыя людзі пазбягаюць гэтага “як чорт святой вады”. Наракае мясцовы даследчык і на абьякавае стаўленне суайчыннікаў да памяці паэта Ф. Карпінскага, які правёў у гэтым краі значную частку жыцця, быў дабрадзеям ваколіцы, клапаціўся пра сялянскіх дзяцей, адкрыў для іх школу, а цяпер месца яго пахавання не дагледжана належным чынам.

Пан Мірскі пабачыў падчас вандроўкі і прадстаўнікоў яўрэйскага насельніцтва. На Літве адчуваецца насцярожанае стаўленне да іх. Пазней польскі шляхціч уважліва назірае, як трымаюцца яўрэі: яны вядуць карэспандэнцыю з Германіяй і Амерыкай, чытаюць англійскія, расійскія і нямецкія газеты, абмяркоўваюць практычныя тэмы (гандаць, фінансы, палітыка), хутка арыентуюцца ў любой сітуацыі. Гэта сведчыць пра здольнасць яўрэяў не замыкацца

ў межах мясцовага жыцця, падтрымліваць стасункі з цэлым светам, валодаць актуальнай інфармацыяй і ўмець ёю карыстацца. На думку пана Мірскага, такіх якасцей бракуе неаўрэям “*у бітве рас, тэмпераментаў, культур*”.

Апошні візіт варшавяніна на Белай Русі адбыўся па просьбе даўняй матчынай сяброўкі да яе брата, пана Калчановіча. Мірскі прывёз яму кнігі з Кракава і быў прыемна ўражаны атмасферай сустрэчы. Дачка Калчановіча спачатку выходзілася ў Варшаве, потым у Гродне (“*u pani Elizy*”), каб бліжэй ведаць патрэбы правінцыі. У доме Калчановіча гучыць польская і беларуская мовы, гаспадар выпісвае з Вільні “Нашу Ніву”.

На апошніх старонках твора ўзнімаецца так званае “літоўскае пытанне” (“*kwesya litewska*”) пра сутнасць літвінскага менталітэту. Адметным фактам з’яўляецца наступны: Калчановіч паведамляе Мірскаму, што ў ваколіцы няма літвінаў ці тых, хто моўіць па-літоўску. “Аднак жа называецца Літва!”, – здзіўляецца варшавянін. На думку суразмоўцы, гэта пытанне вырашыў Міцкевіч: “*Mickiewicz całą kwestyę litewską [...] zamknął w trzech wyrazach – w wyrazach służących za inwokacyę “Pana Tadeusza”. [...] “Litwo, Ojczyzno moja”. [...] Największy z poetów świata, nazywając Litwę swą ojczyzną, stwierdził, że jest litwinem*” (“Літоўскае пытанне Міцкевіч сфармуляваў у трох словах – у словах, што служаць апастрофай «Пана Тадэвуша». «Літва, мая Айчына». [...] Найвялікшы з паэтаў свету, называючы Літву сваёй айчынай, сцвердзіў, што ён літвін») [2, s. 171]. У выніку разваг Калчановіч лаканічна падсумаваў: можна быць палякам, не перастаючы быць пры гэтым літвінам. Заканчваецца размова трапным параўнаннем: Літва – гэта лясное дрэва, да якога ужо пяцьсот гадоў як прышчэплена польская культура. Дзякуючы гэтаму дзічка стала высакародным дрэвам, здольным цвісці і прыносіць плады. Гаспадар дома кідае папрок літвманам, якія спрабуюць адсекчы “польскія” галінкі і зноў зрабіць дрэва дзічкай, тым самым парушыць гістарычнае і культурнае адзінства палякаў і літвінаў. Апошняю ноч пан Мірскі правёў у доме Калчановіча на літоўскіх барсучых скурах, атрымаўшы раніцай беларускае снеданне і польскае развітанне.

Заклучэнне. Такім чынам, падчас падарожжа на Літву і Белую Русь герой-назіральнік меў магчымасць пабачыць прадстаўнікоў розных слаёў грамадства (шляхты, духавенства, сялянства, інтэлігенцыі) і веравызнання. Мірскі адзначыў шэраг адмоўных момантаў, якія характарызуюць менталітэт і жыццё мясцовай шляхты: рэнегацтва, п’янства, абжорства, абьякаваць да грамадскага жыцця, заняўбаня маёнткі, слабая зацікаўленасць гаспадаркай, у выніку чаго значныя зямельныя надзелы не апрацоўваюцца належным чынам. Разам з гэтым герою давялося сустрэць і тых, хто спрабуе дзейнічаць, паляпшаць жыццё мясцовага насельніцтва, хоць такіх людзей значна менш (пан Пётр і пан Шытакрыта). Пан Мірскі – эстэт-пазітывіст,

надзелены здольнасцямі назіральніка, праходзіць шлях трансфармацыі этнічнага стэрэатыпу ў адносінах да літвінаў і беларусаў ад рамантычнай узнёсласці, навеянай лепшымі ўзорамі польскай літаратуры, да аб'ектыўнага рэалістычнага погляду на стан рэчаў і праблемы жыцця мясцовага насельніцтва. У выніку герой прыходзіць да высновы пра самабытнасць беларускага народа, яго аўтэнтычную культуру, якая захоўвае шчыльную сувязь з паганскім светапоглядам, што суіснуе ў свядомасці беларуса з хрысціянскім веравызнаннем.

Ідэйна значным падсумаваннем убачанага стала размова героя з панам Калчановічам, якая дапамагла акрэсліць не толькі сутнасць “літоўскага пытання”, але і праблему самавызначэння літвінаў і беларусаў. Насельніцтва наведанага краю рознае па веравызнанні, сацыяльным становішчы, нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, маўленні: частка грамадства арыентаваная на заходнія каштоўнасці (сям’я Гурвічаў), некаторыя займаюць прарасійскую пазіцыю (сям’я пана Свірскага), нехта жыве мінулым і толькі “прысутнічае” ў рэчаіснасці (пані Тур-Тужанка, Мікіта Бацвінак), ёсць і зацікаўленыя ў тым, каб жыццё мясцовага насельніцтва стала лепшым (пан Пётр, пан Шытакрыга). Галоўны герой адлюстравваў аўтарскі погляд на стан рэчаў, заснаваны на падмурку варшаўскага пазітывізму: у неспрыяльных палітычных умовах самазахаванне нацыі грунтуецца на развіцці нацыянальнага эканамічнага патэнцыялу, паўсядзённай няспыннай працы на карысць народа, на асвеце і адукацыі, на павышэнні эфектыўнасці кіравання гаспадаркай. З гэтых пазіцый падлягае крытыцы абьякаваць некаторых землеўладальнікаў да гаспадарчых пытанняў,

нізкі ўзровень адукаванасці насельніцтва, адсутнасць медыцынскай дапамогі і асветы.

Як адзначаў беларускі гісторык А. Дзярновіч, “літвінскае змянства ў малой ступені ўспрыняло лозунгі варшаўскага пазітывізму аб актыўнасці сярод ніжэйшых станаў грамадскага арганізму” [4]. І ў той жа момант, менавіта фальваркі і сядзібы маёмаснай шляхты былі на Літве асяродкамі гаспадарчага і культурнага жыцця правінцыі. У выніку асэнсавання “літоўскага пытання” аўтар аповесці прыходзіць да высновы, што адметнасць менталітэту літвіна грунтуецца на спалучэнні двух складнікаў – мясцовай ментальнасці і польскага ўплыву, суіснаванне якіх у свядомасці жыхароў бачыцца натуральным і адлюстроўвае нацыянальны характар насельнікаў рэгіёна.

Літаратура

1. Бароўка, В.Ю. Мастацкае народознаўства як прадмет навуковага даследавання / В.Ю. Бароўка // Весці НАН РБ. Серыя гуманітарных навук. – 2009. – № 2. – С. 89–94.
2. Gomulicki, W. Na rozłogach białoruskich / W. Gomulicki. – Warszawa, 1912. – 182 s.
3. Швед, В.В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863) / В.В. Швед. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 416 с.
4. Дзярновіч, А.І. Пазітывізм у Польшчы і ў Беларусі ў канцы XIX і пачатку XX стст.: розніца ва ўспрыняцці сацыяльнага досведу / А.І. Дзярновіч // Polska i Białoruś w XX wieku. Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Pod red. Edwarda Czapiewskiego i Grzegorza Straucholda. IH UW, Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu, Ambasada PR w Mińsku. – Wrocław, 2009. – S. 9–17.

Паступіў у рэдакцыю 24.05.2021